

BİR İNSAN HAKKI OLARAK KALKINMA HAKKI?

Elif ÇELİK*

ÖZET

Bu yazı, son yıllarda sıklıkla kalkınma kavramı ile yanyana anılmakla birlikte, ortaya atıldığı dönemden bu yana üzerinde tartışmaların sona ermediği; kalkınma hakkını ele almaktadır. Bunu yaparken kalkınma ve kalkınma hakkı kavramlarının konu ile ilişkilerine kısaca değinildikten sonra böylesi bir hakkın ortaya çıkış süreci ve arka planındaki etmenler gözönüne alınacaktır. Tarihsel arka planı takiben; kalkınma hakkını bir insan hakkı olarak kabul eden 1986 Birleşmiş Milletler Kalkınma Hakkı Bildirgesi ve bu belgede yer alan tanımlar belgeyi analiz etmek suretiyle ortaya konulacaktır. Kavramın ortaya çıkışından bugüne üzerinde tartışmaların devam ediyor olması bakımından son bölüm, literatürde kalkınma hakkına yöneltilen eleştirileri ele almakta ve düşünürler tarafından dile getirilen farklı yorumlamalara yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Hakkı, İnsan Hakları, Üçüncü Kuşak Haklar, Birleşmiş Milletler Kalkınma Hakkı Bildirgesi

RIGHT TO DEVELOPMENT AS A HUMAN RIGHT?

ABSTRACT

This paper aims to discuss the right to development; which often pronounced along with human rights in recent years, yet remains as a debatable subject since its emergence. In doing this; the notions of development and the right to development will be briefly covered and the

* Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

emergence of the right and background arguments will be laid out. Following to the historical evolution of the right, the 1986 United Nations Declaration on Right to Development and the definitions within this document will be analyzed. Since the debates regarding right to development are still present today; the last part of the paper will gather the criticism that exist in the literature towards the right, along with different approaches from the scholars.

Keywords: Right to Development, Human Rights, Third Generation Rights, United Nations Declaration on the Right to Development

GİRİŞ

İnsan hakları konusunda söz sahibi bir düşünürün de belirttiği üzere günümüzde arzu edilen spesifik bir amacın insan hakkı olarak karakterize edilmesi doğal olarak söz konusu amacın değerini artırmakta, sorgulanabilirlikten uzaklaştırıp evrensel bir gerçek olarak kabul edilmesinin önünü açmaktadır.¹ Donnelly, kalkınma hakkına olası bir zemin bulabilmek arayışıyla yazdığı bir makalede, söz konusu hakkın içinde bulunduğu durumu ve maruz kaldığı farklı yaklaşımları oldukça etkili bir örnekle dile getirir. Genel olarak “insan hakkı” başlığı ve dolayısıyla güvencesi altında ortaya atılan kavramların açığa çıkarılmasının bir felsefeci, teolog ve insan hakları hukukçusu bakımından farklılık arzettiğini; bir felsefecinin işinin karanlık bir odada varolmayan siyah bir kedi aramak, teoloğun bu kediyi bulduğunu iddia etmek, insan hakkı hukukçusunun ise konuyu bir komisyona gönderip siyah kedilere nasıl davranılacağına ilişkin bir yönergeye dönüştürmek olacağı örneğini verir.² Gerçekten de kalkınma hakkının gelişimi ve içinde bulunduğu durum Donnelly’ nin 25 yıl önce vermiş olduğu örneğe benzer bir biçimdedir. Bir yanda, hakkı bir insan hakkı olarak ele alıp uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde koruma altına almaya çabalayan belgeler; diğer yanda ise, gerek bu belgelerde düzenlendiği biçimiyle

¹ Alston, P., Making Space for New Human Rights, 1 Harv. Hum. Rts. Y.B. 3, 1988, s. 3.

² Donnelly, J., In Search of the Unicorn : The Jurisprudence and Politics of the Right to Development, California Western International Law Journal 1985, s. 473-474.

hakkın kendisine yöneltilen itirazlar gerekse dünyanın çoğunluğunun içinde bulunduğu olumsuz tablo bulunmaktadır. Öte yandan bu yazının yola çıkış amacı kalkınma hakkının var olmadığına işaret etmenin aksine hakkın bir insan hakkı olması bakımından gerekçelerini ortaya koyabilmekten; mevcut literatürde hakkı bu bakımdan destekler ve kendisine yöneltilen itirazları tatmin edici bir biçimde çürütür argümanların yeterli kuvvette olmaması, amaca tamamen uygun bir sonuç gelişmemesine neden olmuştur. Ancak bundan anlaşılması gereken bir kısım yazarların iddia ettiği gibi kalkınma hakkı diye bir hakkın topyekün var olmayıp olamayacağı değildir. Kalkınma hakkının zihinlerde klasik insan hakları düşüncesiyle örtüşmezliğinden kaynaklanan bu itiraz ve eleştiriler, hakkın tanım ve içeriklendirmesinin daha farklı ve etkili sonuçlar doğurabilecek şekilde açıklanmasını gerekli kılmaktadır.

I. Kalkınma ve Kalkınma Hakkı Kavramları

Kalkınma kavramının ne olduğu konusunda bir fikir birliği olduğu söylenemez. Kalkınma kavramını halen kompleks, belirsiz ve tartışmalı bir kavram olarak tanımlayan yakın dönem düşünürler de vardır.³ Bu belirsizlik dâhilinde kalkınmanın hedefinin ne olacağı sorusu da önem taşır. Geleneksel anlamda yakın zamana kadar anlaşıldığı üzere salt milli gelirin ya da çoğunluğun refahının artması mı yoksa başkaca bir değişim mi? Kalkınmanın “iyi” bir değişime işaret ettiği kuşkusuzdur. Ancak bu değişimdeki iyinin ne olduğu konusunun açığa kavuşturulması önemlidir. Zira kalkınmanın gerçekleşip gerçekleşmediği, nasıl ölçüleceği de bununla bağlı olacaktır. Amartya Sen de “Özgürlük için Kalkınma” isimli ses getiren eserinin ilk bölümlerinde bir ölçüde bu sorulara açıklık getirmeye çalışır ve aranmakta olan iyinin ne olduğu konusunda Aristoteles’in “aramakta olduğumuz iyiliğin servet olmadığı açıktır, çünkü servet sadece faydalıdır ve başka bir şey için değildir” cümlesine başvurur. Bu bakımdan Sen’e göre kalkınma; daha çok yaşam standartlarımızı ve yararlandığımız özgürlükleri geliştirmekle ilgili

³ Sumner, A. & Tribe, M., International Development Studies, Sage 2008, s. 9.

olmalıdır.⁴ Bunun yolu ise kişilerin arzu ettikleri, değer verdikleri bir yaşantıya ulaşmak yolunda kapasitelerinin geliştirilmesidir.⁵

Yakın zamanlı Birleşmiş Milletler belgelerinde kalkınma kapsamında konu edilmesi gerekenler; ortalama hayat beklentisi, okuryazarlık oranı, her kademedeki eğitime ulaşılabilirlik, insanların ortalama geliri gibi ölçütler olarak ifade edilir. Bu yönleri ile kalkınmanın insanların sivil-politik ve ekonomik-sosyal ihtiyaçları bakımından refahını konu edindiğini söyleyebiliriz. Öte yandan 1960’larda gelişmeye başlayan kalkınma çalışmaları, gündemlerine insan hakları perspektifini uzun bir süre boyunca almamıştır. Bu bakımdan kalkınma ve insan hakları alanları uzun bir dönem birbirlerinden bağımsız yol kat etmişlerdir. İnsan hakları ile ilişkisi bakımından kalkınma; şüphesiz insan haklarının gerçekleşip korunmasını merkezine alan bir kalkınma anlayış ve uygulayışı olacaktır.

Kalkınma hakkının ne olduğu konusunda ise evrensel kabul görmüş olması bakımından 1986 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan bildirgedeki tanım esas alınacaktır.

Buna göre Sözleşmenin birinci maddesi bu hakkı ; *“her insanın ve bütün halkların, bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmeye katılma, katkıda bulunma ve bundan yararlanma hakkına sahip olması nedeniyle, vazgeçilmez bir insan hakkı”* olarak tanımlar.⁶

Kalkınma hakkının içerik ve ayrıntılarına ilerleyen bölümlerde değinilecek olmasına rağmen bu noktada, yukarıdaki tanımla oldukça benzeşen ancak farklı biçimde kaleme alınmış diğer bir tanıma değinmek de yerinde olacaktır. Bu tanım, son dönemlerde kalkınma hakkı konusunda verdiği teorik ve pratik mücadele ile öne çıkmış Birleşmiş Milletler bağımsız raportörü Arjun Sengupta’ya aittir. Buna göre kalkınma hakkı; *“tüm insan hak ve özgürlüklerinin tamamen*

⁴ Sen, A., Özgürlükle Kalkınma, Ayrıntı, 2004, s.29.

⁵ Sen, s. 33.

⁶ Kalkınma Hakkına İlişkin Bildiri, UN 41/128, 1986, Madde 1.

gerçekleştirilebileceği bir gelişme sürecine ilişkin haktır”.⁷ Tartışma konumuz olacak olan kalkınma hakkının ne olduğuna ilişkin yukarıda verilen kısa tanımın ardından kalkınma hakkının ortaya atılış şekli, kimin tarafından ve hangi süreçte ortaya atıldığı ve beraberinde getirdiği tartışmaları konu edinmek; ilerleyen bölümlerde incelenecek olan hakkın içeriğinin anlaşılması ve yakın zamanlı tartışmalardaki sınırlarlarının ve yükümlülerinin ortaya çıkarılması bakımından fayda sağlayacaktır.

II. Kalkınma Hakkının Gelişimi

II. Dünya Savaşı sonrası ivme kazanan insan hakları düşüncesi, Evrensel Beyanname ile koruma altına alındığı dönemde, sivil-politik, ekonomik-sosyal hakları ayrı ayrı kategoriler olarak gören bir anlayışa sahip değildi⁸. Gerçekten de Beyanname'nin giriş kısmında da ifade edildiği üzere insan haklarının varoluş sebebi; insanları gerek barbarca eylemlerden gerekse yoksulluktan muaf tutmak iken belge; herkesin onur ve kişiliğinin serbestçe gelişim için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahip olduğunu da açık bir biçimde ifade etmekteydi⁹. Bu noktada Beyanname'de kalkınma hakkına ilişkin spesifik bir atıfa rastlanmazken, kaleme alınış sürecinde etkin bir rol oynayan Eleanor Roosevelt'in “*Dünya için bir haklar bildirgesi hazırlarken aklımızda tutmamız gereken bunlardan en önemlisinin kalkınma imkanının olabilmesi hakkıdır*”¹⁰ biçiminde ifade ettiği sözler, hem hakları bir bütün olarak gören bir anlayışın yansımaları göstermesi bakımından hem de insan hakları ve kalkınma arasındaki ilişkinin kaçınılmaz önemine işaret etmesi yönünden önem taşımaktadır.

Ancak büyük umutlarla benimsenen sözü edilen insan hakları düşüncesi, ilerleyen dönemlerde hâkim olacak olan Soğuk Savaş sürecinin

⁷ Sengupta, A., First Report of the Independent Expert on the Right To Development, UN Doc. E/CN.4/1999/WG.18/2, paragraf. 47.

⁸ Sengupta, A., On the theory and practice of right to development, Human Rights Quarterly, Volume 24, Number 4, November 2002, s. 839.

⁹ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Madde 22.

¹⁰ Johnson M. G., The Contributions of Eleanor and Franklin Roosevelt to the Development of International Protection for Human Rights, 9 HUM. RTS. Q. 19, 36 1987.

yarattığı politik atmosfer ile suni bir bölünmeye maruz kalacak, devletler bakımından kimi gurup hakların adaptasyonu kimilerinin ise dışlanması gündeme gelecektir. Esasen bu bölünme, uluslararası toplumun genelinde pek de hoşnutluk yaratmamış olacağından 1968 yılında Beyanname'nin geride kalan yirmi yılını ele almak için düzenlenen Tahran Konferansı'nda yayınlanan bir bildiri ile; insan hak ve özgürlüklerinin bir bütün olduğu ve sivil-politik hakların kullanımının ekonomik-sosyal haklar olmadan söz konusu olmayacağına altı çizilmiştir¹¹.

70'li yıllara gelindiğinde bağımsızlığını kazanan eski sömürge ülkeleri, Birleşmiş Milletler bünyesindeki rakamsal çoğunluklarını da kullanarak yeni bir ekonomik dünya düzenine geçilmesi, sömürgeci ve yeni sömürgeci faaliyetlerin doğurduğu etkilerin giderilmesi noktalarında seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Bu talepler doğrultusunda, Birleşmiş Milletler Genel Assamblesi, yeni bir uluslararası ekonomik düzene olan ihtiyacı vurgulamak amacıyla bir ilke karar (resolution) yayınlamıştır¹². Kararın kendisinde kalkınma hakkına spesifik bir atıftan söz edilmezken, kararı takip eden yıllarda gündeme gelecek olan kalkınma hakkına ilişkin ilk emareler, sözü edilen belgenin içeriğine bakarak bulunabilir. Bu bakımdan kalkınma hakkı kavramının oluşmasında kararda sözü edilen dünya gerçeklerinin rolü büyük ölçüdedir¹³. Bu belge ile vurgu yapılan noktalardan öne çıkan bazıları; kalkınmanın mutlak suretle uluslararası bir işbirliği yoluyla sağlanacağı gerçeği, mevcut uluslararası ekonomik düzen ve farklı formlarda devam etmekte olan yeni sömürgecilik politikaları ile arzu edilen gelişmenin sağlanamayacağı ve bu bakımdan her devletin kendisi için en uygun ekonomik modeli seçme hakkının bulunduğu, devletlerin eşit bağımsızlıkları ve self determinasyon haklarına yapılan vurgu, gelişmekte olan devletlerin bulunduğu izole durumun giderilmesi

¹¹ 13 Mayıs 1968 tarihli Tahran Bildirisi, U.N. Doc. A/Conf.32/41

¹² Orijinal metin için bkz: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/071/94/IMG/NR007194.pdf?OpenElement>.

¹³ *Bunn, I., The Right to Development: Implications for International Economic Law, Amsterdam University International Law Review, 2000, s.1431.*

ve dünya geneline ilişkin ekonomik hususlarda tüm devletlerin eşit biçimde rol alması konularıdır¹⁴.

Arka planda böylesi kaygılarıyla yola çıkan yenedünya düzeni arayışları bu kaygılara paralel iki yeni kavramı da beraberinde getirmiştir. Bunlardan bir tanesi Üçüncü Kuşak Haklar kavramı, bir başka ismiyle dayanışma hakları olurken bir diğeri ise kalkınma hakkıdır. 1972 yılında Senegalli hukukçu Keba M'Baye'nin Strasbourg'da gerçekleşen bir insan hakları konferansında “*tüm insanların yaşamaya ve daha iyi bir yaşama hakkı olduğunu*” ifade etmesiyle, kalkınma hakkı da dile getirilmiş olur. Üçüncü kuşak haklar kavramı ise ilk olarak 1979 yılında hukukçu Karel Vasak tarafından dile getirilmiştir. Vasak bu ayırımda, kardeşlik ve dayanışma hakları olarak da adlandırabileceğimiz hakların kolektif niteliğine değinir ve bu haklar kapsamında; kalkınma hakkı, barış hakkı, çevre hakkı, ortak bir dünya mirası hakkı ve iletişim hakkını sıralar¹⁵. M'Baye tarafından dile getirilen kalkınma kavramının ise bir insan hakkı olarak ele alınması gerekliliği, 1977 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunca kalkınma hakkını temel bir insan hakkı olarak kabul eden ilke karara (resolution) dönüşmüş ve konuyu uluslararası boyutuyla ele alması amacıyla bir çalışma grubu kurulmuştur¹⁶. Böylelikle kalkınma hakkına vurgu yapan ilk Birleşmiş Milletler yönergesi de çıkmıştır. Yönerge, kalkınma hakkının bir insan hakkı olarak uluslararası boyutunun gerekli Birleşmiş Milletler organları çerçevesinde, uluslararası işbirliği, barış hakkı ve yenedünya ekonomisi de gözönüne alınarak temel insan ihtiyaçları ışığında araştırılması gerektiğine ilişkindir¹⁷. Bu bakımdan M'Baye gerek sözkonusu kararın alınmasında gerekse hakkın bir bildirgeye dönüşmesinde rol oynamış en etkin

¹⁴ Yeni bir uluslararası ekonomik düzen kurulmasına ilişkin bildirge, A/RES/S-6/3201, <http://www.un-documents.net/s6r3201.htm>.

¹⁵ Vasak, K., “Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights”Unesco, Paris,1977.

¹⁶ 4 (XXXIII) of 21 February 1977.

¹⁷ Donnelly, supra 2, s. 474.

isimlerden biridir¹⁸. M'Baye'nin tanımıyla kalkınma hakkı kavramı; uluslararası yardımlaşmaya dayalı, eşitlikçi bir kalkınma sürecine vurgu yapmaktadır. Bilhassa “üçüncü dünya” ülkelerinin kalkınması noktasına vurgu yapan bu talep öncelikli olarak da devletleri değil, uluslararası toplumu sorumluluk sahibi olarak görmektedir¹⁹.

Söz konusu kavramların 70'li yıllarda tartışılmaya başlaması sürecini takiben 1981 yılında yayınlanan ve Afrika İnsan ve Halkların Haklarına ilişkin Sözleşme olarak bilinen Banjul Sözleşmesi, Afrika'da var olan sosyal ve kültürel kriz meselesine ışık tutmak amacıyla yayınlanan bir bildiri niteliğini taşımaktadır. Batı'nın bireye vurgu yapan insan hakları nosyonu karşısında Afrika halkları için geçerli olan topluluk hakları kavramını ortaya koyan Sözleşme, hak sahibi olmanın koşullarını yalnızca bireye indirgeyen anlayışın karşısına; bir topluluğun da pekâlâ hak sahibi olabileceği fikrini koyar²⁰. Gerçekten de salt I. Kuşak haklar olarak nitelendiren hakları ve dolayısı ile yalnızca bireyi hak sahibi olarak gören Batı temelli bir insan hakkı düşüncesinin dünyanın geri kalanının yüzleştiği gerçekler ışığında ne denli soyut kaldığı ve bu yerlerde insan hakkı kavramının ancak su, gıda, barınak olarak gözle görünür hale geldiği bir gerçektir²¹. Şartın dili ve kaleme alınışı da bilhassa kalkınma, ekonomik sosyal haklar, çevre hakkı, doğal kaynakları kullanma hakkı gibi haklar sözkonusu olduğunda bu hakların kullanıcısı olarak “halkları” işaret etmektedir. Kalkınma hakkı 22. Maddede kaleme alınmış ve bu konuda devletlerin gerek bireysel gerekse kolektif olarak sahip oldukları sorumluluklara değinilmiştir²². Bu bakımdan Birleşmiş Milletler

¹⁸ *Bonny, I.*, The right to development: The politics and polemics of war and resistance, *Human Rights Quarterly* 33 (2011) s.77.

¹⁹ *M'Baye, K.*, 'Emergence of the 'Right to Development' as a human rights in the context of a New International Economic Order,' Meeting of experts on human rights, human needs and the establishment of a New International Economic Order, toplantısında sunulan sunum, Paris, UNESCO, 19-23 Haziran 1978.

²⁰ *Juss, S.*, The Coming of Communitarian Rights: Are Third Generation Human Rights Really First Generation Rights, *International, Journal of Discrimination and the Law* 1998 3 159, s.167.

²¹ *İbid*, s.160.

²² Afrika İnsan ve Halklara ilişkin Banjul Şartı, <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/z1afchar.htm>

Kalkınma Hakkı Bildirgesinden de önce, Afrika Şartında beliren kalkınma hakkı, bu sözleşme bakımından açıkça kullanımı halklara ait olan bir hak olarak ele alınmıştır. Bu durum bazı düşünürler tarafından zaman zaman bir eksiklik olarak dile getirilmektedir. Bununla beraber bugün de kalkınma hakkı konusunda tam bir hukuki bağlayıcılık arzeden tek belge halen bu sözleşmedir. Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan çalışma gurubu 1986 yılında çalışmalarını bir evrensel bildirge ile neticeler ve kalkınma hakkına ilişkin bildirge ortaya çıkar. 149 gibi büyük bir katılım sayısı ile kabul edilen belge, Finlandiya, Almanya, İzlanda, İsrail, Japonya İsveç, Birleşik Krallık ve Danimarka tarafından çekimser oyla karşılanmış, Birleşik Devletler ise karşı oy kullanmıştır. Bu bakıma II. Dünya Savaşı sonrasında insan haklarının bölünmez bütünlüğü konusunda sağlanan konsensus, Soğuk Savaş dönemi politik etkisi ile tekar bozulmuş ve hakim olan paradigma dahilinde kalkınma hakkının temellendirmesine, hukuki niteliği ve uygulanabilirliğine ilişkin itirazlar yöneltilmiştir²³. Örneğin, çekimser oy kullanan ülkelerden olan İsveç hükümetinin sözcüsü bu kararın ardındaki nedeni; ne İsveç ne de diğer Nordik ülkelerin “halkların hakkı” kavramını kabul edilebilir bulmadığı gerekçesi ile açıklamıştır. Yine Batı Almanya sözcüsü, kalkınma hakkı kavramının yalnızca birey ve ait olduğu devlet arasında varolabileceğini bundan öteye giden bir yorumun insan haklarının içeriğini aşacağını ifade etmiştir²⁴. Bildirgenin imzaya açıldığı dönemde durum böyle iken, 1992 yılında Rio’da düzenlenen Dünya Zirvesi ile kalkınma hakkının temel bir insan hakkı olduğu tekrar vurgulanmış²⁵ ve nihayet 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı ve Bildirgesinde Kalkınma Hakkının evrensel bir insan hakkı olduğu konusunda Birleşik Devletler’inde katılımının sağlandığı bir konsensusa varılmıştır²⁶. Bu tarihten itibaren insan hakları

²³ *Sengupta supra* 3, s. 840.

²⁴ *Alston, P., Making Space for New Human Right The Case of the Right to Development, Human Rights Quarterly, Volume 27, Number 3, August 2005, s. 75.*

²⁵ ABD her ne kadar Rio Bildirisine konsesusla iştirak etmiş olsa da kavrama uzun süredir yönelttiği itirazdan vazgeçmiş değildir. Kalkınmayı bir hak değil ancak bir amaç olarak gördüğünü belirtmiştir.

²⁶ Vienna Declaration and Programme of Action, <http://www2.ohchr.org/english/law/vienna.htm>

ve kalkınma kavramı nispeten paralel bir çizgide ele alınmaya başlanmış ve son olarak 2000 yılı Milenyum Kalkınma Hedefleri kapsamında, bugünkü tartışmalara konu olacak hali ile karşımıza çıkmıştır. Aşırı yoksulluk ve açlığın giderilmesi, ilköğretimin dünya genelinde zorunluluğunun sağlanması, çocuk ölümlerinin azaltılması, kadın erkek eşitliğinin ve kadının katılımının sağlanması, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, HIV ve diğer hastalıkların önlenmesi başlıklarıyla öne çıkan kalkınma hedefleri aynı zamanda “kalkınma hakkını her insan için gerçek kılmak ve insan ırkını muhtaçlıktan kurtarmak” ve bunun için “evrensel bir işbirliği geliştirmek” gibi bir ilkeyi de kendine hedef edinmiştir²⁷. Bu bakımdan son dönem kalkınma hakkına ilişkin tartışmalarda doğal olarak böylesi bir iddiaya paralel olarak Milenyum Kalkınma Hedefleri ve ne denli etkili oldukları üzerinden devam etmektedir.

Buraya kadar değinilen kalkınma hakkı kavramının ne şekilde, hangi şartlar altında, kim tarafından ortaya atıldığına ilişkin verilen bu bilgiler, kalkınma hakkını konu edinen Birleşmiş Milletler Bildirgesi'nin irdelenmesinde ve sonrasındaki itirazların anlaşılıp farklı kavramlarla ilişkilendirilmesinde bir ölçüde ışık tutacaktır.

III. 1986 Bildirgesi Çerçevesinde Kalkınma Hakkına Bakış

Bu bölümde Bildirge'de ele alınan şekliyle kalkınma hakkının ne olduğu, hakkın kullanıcı ve yükümlülerinin kimler olduğu ve kalkınma hakkı kapsamında ne tür haklardan bahsedilebileceği ele alınacaktır. Bir hakka konu olması bakımından güvence altına alınan kalkınma kavramından ne anlaşılması gerektiği esasen net bir biçimde ortaya konmuş değildir, ancak giriş kısmında bahsedildiği kadarı ile kalkınma; nüfusun tamamı ve tüm bireylerin aktif, serbest ve esaslı bir katılımına dayanarak refahın sürekli arttığı ve bundan meydana gelen menfaatlerin

²⁷ Milenyum kalkınma hedefleri, <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=248>.

adil olarak dağıtıldığı uzun bir ekonomik, kültürel ve siyasal süreç olarak ele alınır²⁸.

Bildirgenin 1. Maddesi ise Kalkınma Hakkını şu şekilde tanımlar:

Gelişme hakkı, her insanın ve bütün halkların, bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmeye katılma, katkıda bulunma ve bundan yararlanma hakkına sahip olması nedeniyle vazgeçilmez bir insan hakkıdır.

Bu tanımdan anlaşıldığı üzere Bildirge, kalkınma hakkının vazgeçilmez bir insan hakkı olduğuna işaret ederken hakkın kullanıcılarını bireyler ve halklar olarak belirlemektedir. Tarihsel arka planda sunulduğu üzere kalkınma hakkı kavramı esasen devletler ve insan topluluklarına ilişkin bir talep olarak dile getirilmişken bildirge bunu salt toplulukları değil aynı zamanda bireyleri de kapsayacak şekilde kaleme almıştır. Hakkın kullanıcılarının bu şekilde belirlenmiş olması bugün de süregelen tartışmaların merkezindedir. Aynı maddenin ikinci fıkrası ise doğal kaynaklar üzerinde egemenlik ve self determinasyon hakkının da bir insan hakkı olarak kalkınma hakkı kapsamında anlaşılması gerekliliğine işaret eder²⁹. Esasen maddenin her iki fıkrasında da yer alan ve sorun olarak görülen durum gerek self determinasyon hakkının gerekse kalkınma hakkının kullanıcılarının birey ve halklar olarak belirlenmesidir. Bu belirleme meseleyi soyutlaştırmakta ve böylesi bir kullanımın ne şekilde talep edileceğini belirsizleştirmektedir. Bu belirsizlikte rol oynayan etken kalkınma kavramının uzun yıllar devletle eşleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa unutulmaması gereken nokta kalkınma kavramının varoluş nedeninin insan olması ve insanın ekonomik ve sosyal bir biçimde gelişimini sağlayabileceği en uygun ortamın yaratılmasıdır. Bu bakımdan hakkın kullanıcıları olarak insan ve halklara da yer verilmesi bir eleştiri konusu olmamalıdır. Ancak burada problem yaratan nokta

²⁸ “Gelişmenin uzun bir ekonomik, kültürel ve siyasal süreç olduğunu ve nüfusun tamamının ve bütün bireylerin aktif, serbest ve esaslı bir biçimde katılmasına dayanarak refahlarının sürekli olarak artmasını ve bundan meydana gelen menfaatlerin adil olarak dağıtılmasını amaçladığını kabul edilmiştir.”

²⁹ Kalkınma Hakkı Bildirisi, Madde 1

kullanıcıların birey ve halklar olduğu durumda muhatabın ve dolayısıyla yükümlünün kim olacağıdır. Bireyler bu hakkı mevcut düzenlemeler doğrultusunda ancak kendi devletlerine yöneltebilmektedirler ve kendi başlarına uluslararası bir aktör değildirler. Böyle ele alındığında Sözleşmede de düzenlendiği haliyle, kalkınma hakkı konusundaki birinci derecedeki sorumluluk devletlerin üzerine düşmektedir. Oysa ki tarihsel arka plan ve bu hakkın doğuş sebebi devletlerin bizzat bu yükümlülüğü uluslararası aktörlerle paylaşma istemleridir.

Öte yandan yukarıdaki tanım ışığında akıllara gelebilecek başka bir soru işareti hem halklara hem de bireylere tanınan bu hakkın kullanımı bakımından her iki gurup arasında olası bir çatışmaya yol açıp açmayacağıdır. Bu bakımdan Bildirgenin 2. Maddesi bu konuyu açığa kavuşturmak için kalkınmanın temel öznesinin birey olduğunu belirtir. Yani; hakkın kullanıcısı bireyler ve halklar olabilirken hakkın aktif katılımcı ve faydalanıcısı yani öznesi aynı zamanda tek tek bireylerdir. Bu noktada devletler sözkonusu olduğunda anlaşılabilir bir kavram olan kalkınma hakkının bireyler bakımından ne anlama geldiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Gerçekten de bu bireysel bir kalkınmaya mı yoksa bireyin kalkınma süreci içinde oynayacağı bir role mi işaret eder? Aslında Sözleşme, 2. Maddenin 2. Fıkrası ile bu soruya bir cevap verme iddiasındadır. Fıkra; tek tek bireyler bazında ve kolektif olarak, kişilerin içinde buldukları topluma karşı ödevlerini de dikkate alarak kalkınma konusunda sorumlulukları olduğunu dile getirir. Bu bakımdan insanlar gerek bireysel anlamda gerekse toplumların bir üyesi olarak içinde buldukları toplumların kalkınması ile ilişki içindedirler³⁰.

Bildirgenin 3. Maddesi sorumluluklar bakımından birincil derecede yükümlülük sahibi olarak devletlerin bulunduğunu belirtir. Buna göre: *“Devletler, gelişme hakkının gerçekleştirilmesine elverişli ulusal ve uluslararası şartların yaratılması konusunda birinci derecede sorumluluğa sahiptir”*³¹. Aynı Maddenin 3. Fıkrası gelişmenin sağlanması

³⁰ Sengupta, A., The Right to Development as a Human Right, François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Harvard School of Public Health, 1999, s. 3.

³¹ Kalkınma Hakkı Bildirisi Madde 3.

ve önündeki engellerin giderilmesinde devletlerin sahip olduğu işbirliği ödevinden söz eder. Madde; “Devletler, eşit egemenlik, karşılıklı bağımlılık, karşılıklı menfaat ve bütün Devletlerarasında işbirliği esasına dayanan yeni bir uluslararası ekonomik düzeni geliştirecek ve ayrıca insan haklarının gözetilmesini ve gerçekleştirilmesini teşvik edecek tarzda yetkilerini kullanır ve görevlerini yerine getirir”³² demektir. Anlaşılabacağı üzere devletlerin bu konudaki görevi kişilerinkini tamamlayıcı bir rol oynar ve birincildir. Dolayısı ile devletlerin görevi söz konusu hakkın kullanımı noktasında elverişli ortamı yaratmak, bu konuda gerekli önlemleri almak iken, hakkın gerçekleşmesi bireyler üzerinden olacaktır. Buradan anlaşıldığı biçimi ile hakkın kullanımı iddiası birey ve halklara ilişkin iken, birey bu hakkı kendisine tanımış olan devlete yöneltebilirken, devlet de sözleşmede vurgulanan uluslararası işbirliği ödevi kapsamında uluslararası topluma yöneltebilir. Ancak burada önemli bir nokta devlet, sorumluluk bakımından birinci derecede yer alırken hakkın kullanımı 1. Maddede birey ve halklar ile sınırlandırılmıştır. Devletin bu hakkı iddia etmesi talebi ancak uluslararası işbirliği ödevi kapsamında olabilmektedir ki bu da görece zayıf bir ifadedir. Sözleşmenin yaygın olarak yorumlanması ise kalkınma hakkının bireysel, kolektif ve işbirliğine ilişkin bir hak niteliğinde olduğu yönündedir³³.

Kalkınma hakkının gerçekleştirilebilmesi için devletlerin gerek tek başına gerekse kolektif olarak tedbir almaya hakkı olduğunu düzenleyen 4. Madde aynı zamanda devletlerin bireysel çabasını desteklemek noktasında yapılması lazım gelen uluslararası işbirliğine değinir³⁴. Bu madde açılış cümlesinde atıf yapılan, Birleşmiş Milletler Kurucu Şartının uluslararası işbirliği yükümlülüğünü düzenleyen maddeleri olan 1, 54 ve 55. maddeler ile paralel değerlendirilmelidir³⁵.

³² İbid.

³³ Sitta, A., The Role of the Right to Development in the Human Rights Framework for Development, www.capabilityapproach.com/pubs/5_1_Sitta.pdf.

³⁴ Kalkınma Hakkı Bildirisi, Madde 4.

³⁵ Uluslararası işbirliği konusuna atıf yapan BM Kurucu Şartı Maddeleri olan 1,54 ve 55. Maddeler, Birleşmiş Milletler Kurucu Sözleşmesi 1945, <http://www.un.org/en/documents/charter/>

Bildiri 5. Maddesi ile halkların temel hakkı olan self determinasyon ilkesinin; sömürgecilik, yeni sömürgecilik, apartheid, her türlü ırkçılık ve ırk ayrımcılığı, yabancı bir ülkenin hâkimiyeti ve işgali, ulusal egemenliğe, ulusal birliğe ve ülke bütünlüğüne yönelik saldırılar ve tehditler ile savaş tehditleri gibi nedenlerle çiğnendiği durumlarda devletlerin gerekli tedbirleri alması gerekliliğini düzenler.

Bildirgenin bir diğer önemli özelliği tüm insan hak ve özgürlüklerinin eşit önem ve ayrılmazlığına yaptığı atıf ve hem sivil politik hem de ekonomik sosyal haklara eşit önem gösterilmesi zorunluluğunu kaleme almış olmasıdır³⁶.

Bildirge Kalkınma hakkı kapsamında konu olabilecek haklara 8. Maddede yer vermiştir. Buna göre ; “Devletler, gelişme hakkının gerçekleştirilmesi için ulusal düzeyde gerekli her türlü tedbiri almayı ve herkesin temel kaynaklara, eğitime, sağlık hizmetlerine, yiyeceğe, barınmaya, işe ve adil bir gelir dağılımına sahip olmasını sağlamayı taahhüt eder. Gelişme sürecinde kadınların faal bir role sahip olmalarını sağlamak için etkili tedbirler alınır. Her türlü toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmak amacıyla, gerekli ekonomik ve sosyal reformlar yapılır”³⁷. Madde, kalkınma süreci ve politikalarında önemliliği gün geçtikçe farkına varılan kadın katılımını düzenlemesi bakımından önemlidir.

Bildirge dâhilinde incelenen kalkınma hakkının öne çıkan özellikleri özetlenecek olursa; bu hakkın bir insan hakkı olduğu, kalkınma sürecinde tüm insan hak ve özgürlüklerinin her iki sözleşmede (sivil-politik, ekonomik-sosyal) ele alındığı şekliyle eşit ve özgürce kullanımının sağlandığı, hakkın kullanımının karar alma ve uygulama süreçlerinde bireylerin özgür, aktif ve bütüncül katılımıyla gerçekleştiği ve dolayısıyla sürecin kalkınma araç ve sonuçlarının bireylere eşit katılım ve eşit dağılım sağladığı, hak sahiplerinin bireyler, halklar ve devletler

³⁶ Bildiri Madde 6

³⁷ Bildiri Madde 8.

olduğu yine sorumluluk sahibi olarak da ulusal ve uluslararası düzeyde devletlerin ve uluslararası organların olduğu sonucu çıkmaktadır³⁸.

IV. Kalkınma Hakkına Yöneltilen İtirazlar

Kalkınma hakkı ilk ortaya atıldığı dönemden itibaren bilhassa Batılı ülkeler tarafından kabul görme konusunda sorun yaşayan bir kavram olmuştur. Nitekim hali hazırda da üzerinde tartışmaların devam ettiği bir alan olmaya devam etmektedir. Her ne kadar Bildirgeyi takiben 1993 Viyana Bildirgesi ile hakkın bir insan hakkı olduğu konusunda evrensel bir konsensus sağlandığı söylene ve bugün uluslararası ölçekte faaliyet gösteren organların gündeminde insan hakları ile birlikte anılıyor olsa dahi, hakkın geçerliliği konusundaki şüphelerin haklılığı, bilhassa gelişmekte olan dünyanın içinde bulunduğu duruma bakılarak gösterilebilir. Öyle ki tartışmaların kalkınma hakkı konusunda yol kat etmektense Kuzey ve Güney yarımküre arasındaki ayırımın pekişmesine vesile olduğunu söyleyenler de bulunur³⁹. Bu noktada mevcut olumsuz tablonun açıklaması hakkın uygulanamazlığı ile mi, güçlü bir hukuki belge olmaması bakımından bağlayıcılıktan yoksun olmasıyla mı, yoksa evrensel hukuk belgeleri dâhilinde pekala korunma altına alınmış sayılabilecek hakkın sorumluları tarafından dikkate alınmazlığıyla mı açıklanacaktır. Öte yandan hakkın hukuki bir temellendirmeden yoksun olduğu itirazları dikkate alınacak olursa hakkın pratikte yaşadığı sorunları tartışmak dahi anlamsız hale gelecektir. Hakkın sıkı destekçilerinden olan Alston, 1988 yılında yazdığı bir makalesinde kalkınma hakkını değişen insan hakları yaklaşımları ile ilişki içinde ele alır ve esasen kalkınma hakkı savunucularının, hakka yöneltilen itirazlar ışığında izleyeceği üç alternatiften söz eder. Bunlardan biri kalkınma hakkını grup hakları kapsamına almak ve kullanıcılarının halklar olduğunu belirtmek ve grup haklarını insan haklarından başkaca bir kategori olarak ele almak, ikincisi; insan haklarını şekillendiren doğal haklar teorisini grup haklarına yer verecek şekilde yeniden tanımlamak ve üçüncü olarak da doğal haklar teorisi baz alınarak şekillenmiş olan Birleşmiş Milletler insan hakları

³⁸ Sengupta, Supra 31, s. 5.

³⁹ Bonny, Supra 18, s. 77.

anlayışını sorgulayıp, değiştirmektedir der⁴⁰. Alston'a göre en mantıklı olan son seçenektir. Zira belirttiği gibi günümüzde spesifik bir hedefi insan hakkı olarak kategorize etmek otomatik olarak değerini artırmaktadır⁴¹. Öte yandan kendisi bir destekçi olan Alston dahi yakın zamanlı bir çalışmasında; yarım yüzyıldır tartışılan ve insan hakları ile ilişkisi kurulmaya çalışılan kalkınma tartışmaların çok da görünür bir sonuç vermediğini belirtmiştir⁴². Bu nedenle bu kısımda kalkınma hakkının mahiyetine yönelik literatürde var olan itirazlar incelenecek ve bunlara cevap olabilecek argümanlar ileri sürülerek kalkınma hakkının hayat bulmasının önündeki engeller açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Kalkınma hakkı, yukarıda da belirtildiği üzere sık sık moral bir iddia olmanın ötesine geçip geçemediği, hakkın temellendirilebilirliği, yasallaştırılabilirliği ve uygulanabilirliği konularında çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır⁴³. Kimi düşünürler tarafından tam bir fiyasko olarak adlandırılan kalkınma hakkı yönündeki genel kanı kalkınma hakkının iddia ettiği anlamda bir fayda sağlayamadığı yönündedir⁴⁴. “Pek çok hukukçuya göre bidiri; belirsiz, kendisi ile çelişen, daha önce kodifiye edilmiş hakları yineleyen vasat bir hukuki nitelik taşır”⁴⁵.

Kalkınma hakkı bildirisinin taslak aşamasından başlayan eleştirileri ile Donnelly, hakkın mahiyeti ve kaynakları konusunda eleştiri getiren isimlerden biridir. Donnelly eleştirilerine hakka ilişkin gerekli arka plan akademik araştırmaların bulunmadığı gerekçesi ile başlar. Ona göre 1979 tarihinden önce konu üzerinde tatmin edici bir akademik araştırma olmamasına rağmen sözkonusu hakkın Birleşmiş Milletler sistemi içinde

⁴⁰ Alston, supra 25, s.28.

⁴¹ İbid, s.1.

⁴² Alston, P., Ships Passing in the Night: The Current State of the Human Rights and Development Debate Seen Through the Lens of the Millennium Development Goals, 27 Hum. Rts. Q. 2005, s.798.

⁴³ Marks, S., The Human Right to Development Between Rhetoric and Reality, s.143
<http://www.law.harvard.edu/students/orgs/hrj/iss17/marks.shtml>.

⁴⁴ Bonny supra 18, s.77.

⁴⁵ Ulvin, P., From Right to Development to the Rights Approach: ‘How Human Rights Entered Development’, Development in Practice, Volume 17, Numbers 4–5, August 2007.

derinlemesine bir araştırma gereği duyulmadan hızlı bir biçimde kabul edilmiştir⁴⁶.

Donnelly eleştirilerine bir hak analizinin; hakkın kaynağı, hakkın içeriği, hakkın kullanıcısı (aktif öznesi), sorumlusu (pasif öznesi) ve karşılıklı sorumluların belirlenmesi yoluyla olacağını belirtir⁴⁷. Bu anlamda literatürde var olan eleştiriler de çoğu kez Donnelly kadar ayrıntılı ve gerekçeli olmamakla beraber bu noktalara ilişkindir. Hakkın kaynağı bakımından var olan uluslararası hukuk kuralları ve moral argümanları baz aldığına düşünür; hakkın uluslararası hukukta varolduğu iddia edilen hukuki deliller çerçevesinde bir temeli olmadığı gibi iddiaların üzerinde yoğunlaştığı moral bir eksenden de yoksun olduğunu belirtir⁴⁸. Hakkın varlığı konusunda uluslararası hukuk kaynağı olarak gösterilen; evrensel beyanname, ikiz sözleşmeler ve Birleşmiş Milletler kurucu anlaşmasına ilişkin, şayet kalkınma hakkına varabilecek bir içerikte olmuş olsalar idi buna açık olarak atıfta bulunuyor olacakları ve bunun böyle olmadığından hareketle hakkın hukuki olarak desteklenemeyeceğini iddia eder⁴⁹. Bu noktada kalkınma hakkına delil teşkil edebilecek tek kavramın “self determinasyon” olabileceğini bunun ise başlı başına başka bir kavram olması itibariyle kalkınma hakkına varan bir yorumlamasının olamayacağını, tersi bir durumun bir mantık hatası olacağını dile getirir. Kalkınma hakkının destekçilerinden olmakla birlikte Bedjaoui de kalkınma hakkına ilişkin düşüncesini; hakkın kaynağının self determinasyon ilkesi olduğu gerçeğinden hareketle kurar ve Donnelly'nin aksine her iki hakkın aynı tabiata sahip olduğunu belirtir. Bu bakımdan Bedjaoui tarafından görülen sakınca hakkın kullanıcısı olarak bireyleri işaret etmek olacaktır. Zira ona göre self determinasyon ilkesi ile aynı nitelikte olan kalkınma hakkının kullanıcısı bireylerden ziyade egemenlik ilkesi gereğince devletler olacaktır⁵⁰.

⁴⁶ Donnelly supra 2, s.475.

⁴⁷ İbid,s. 478.

⁴⁸ Donnelly, supra 2, s.476.

⁴⁹ ibid 483.

⁵⁰ Bedjaoui, M., The Right to Development, in International Law: Achievements and Prospects,1991, 1177- 1184 .

Öte yandan kalkınma hakkının Vasak tarafından ortaya atılan üçüncü kuşak dayanışma hakları dâhilinde ele alınması ise Donnelly'ye göre sözü edilen kolektif hak kavramının insan hakları fikri ve temelleri ile uyumadığından zaten bir insan hakkı olamayacağı yönündedir⁵¹. Kolektif haklar düşüncesine olan itirazına paralel olarak, hakkın öznelere (bireyler, halklar, devletler) bakımından da geçersiz olacağını dile getiren düşünür sözde bir kalkınma hakkının kabulü durumunda bu hakkın öznesinin de yalnızca bireyler olabileceğini belirtir⁵².

Hakka dayanak teşkil eden moral argümanlar bilhassa hakkı ortaya attığı dönemde esasen bunun cesaret isteyen bir iddia olduğunu kabul eden M'Baye tarafından dile getirilmiştir. Kalkınmanın adaletin bir gereği olduğu, bunun böyle olmadığı durumda adaletsizlikten bahsedileceği, öte yanda böylesi bir durum şiddet için de tahrik unsuru oluşturabileceği, Batının sorumlu olduğu kolonizasyon ve neo kolonizasyon hareketleri ile pekişen ticaret ve yatırım gibi faaliyetlerin karşılıklı sorumluluklar doğurduğu ve herşeyden önce kalkınma hakkının var olmasının ardında "dayanışma" kavramından doğan ahlaki bir sorumluluğun olduğu argümanları M'Baye tarafından ileri sürülen moral dayanaklar arasındadır⁵³. Aynı şekilde 1979 tarihli BM Genel Sekreterliğince yayınlanan rapor kalkınma hakkı konusunda benzer etik argümanlar sunmaktadır⁵⁴. Ancak Donnelly ve benzer düşünceye sahip düşünürler bakımından moral gereklilik arzedenden her tür "olmalı" bir hak ile sonuçlanamaz. Bu bakımdan ona göre; her gereklilik bir zorunluluk ve hak doğurmayacaktır. Bugün de her ne kadar Kalkınma Hakkı Bildirgesi sorumlular olarak devletler ve uluslararası toplumu gösterse de, Batılı devletlerin kalkınma hakkı konusundaki pozisyonlarında sorumluluk vurgusunun politik ekonomik düzendeki etkin aktörler olarak kendilerinde

⁵¹ Supra 2,s.494, Donnelly'ye göre; "3. Kuşak dayanışma hakları bariz bir biçimde ve mantiken insan hakları değildir şayet insan hakları bundan böyle daha önceden belirttiği anlmadan başka şekilde anlaşılıyor ise...".

⁵² İbid 495.

⁵³ M'Baye Raporu Supra 19.

⁵⁴ UN Doc. E/CN/1334, 1979.

değil gelişmekte olan devletlerde olduğunu görürüz⁵⁵. Bu bakımdan dünyanın Güneyi için kalkınma hakkı tartışmaları ekonomik sosyal ve zenginliğe ilişkin sorumlulukların salt devletlerin kendi ekseninden çıkması yönünde iken Kuzey devletler için bu, güç dengelerini değiştirecek bir uluslararası yapılanmayı değil devletlerin bizzat birincil sorumluluğunu ifade eden bir biçimdedir⁵⁶.

Kalkınma hakkına uluslararası hukukta yer bulunacağını iddia eden yazarlardan olan Abi-saab, hakkın bir hukuk kuralı olarak kabul edilebilmesi için aktif ve pasif öznelerinin belirlenmesi gerektiğini bunun da ancak hakkın bireysel biçimde mi kolektif biçimde mi ele alınacağı ile ilişkili olduğunu söyler. Yazarın düşüncesine göre kolektif bir hak olarak ele alındığında farklı hukuki temellendirmeler sözkonusu olabilir. Örneğin kalkınma hakkını bir bütünü oluşturan tüm bireylerin sosyal ekonomik ve kültürel haklarının gerçekleşmesi olarak görmek mümkündür. Böylelikle hakkın bireysel ve kolektif yönü arasında da bir ilişki kurulmuş olur. Diğer bir yaklaşım ise hakkı tamamen kolektif bir bakış açısıyla ele almak ve self determinasyon hakkının ekonomik uzantısı olarak görmektir. Self determinasyon ilkesi sözkonusu olmadan, ekonomik ve sosyal hakların gerçekleşmesinin temel şartı olan kalkınma hakkı gerçekleşmeyeceğinden iki kavram arasındaki ilişkinin fevkalade önemli olduğunu belirtir⁵⁷.

Kalkınma hakkının “dünyanın ekonomik ve sosyal refahından pay alabilme hakkından başka bir şey olmadığını” ve bu hakkın özgürlüğün adaletin ve yaratıcılığın koşulu temel bir hak olması gerekeni belirten ve adeta insan haklarının özü niteliğinde bir hak olduğunu söyleyen Bedjaoui’ye göre de kalkınma hakkının hukuki temelinde self determinasyon vardır. Yazara göre uluslararası işbirliği tek tek ulusların bağımsızlığından hareketle olmalıdır. Bu da hakkın içeriği bakımından bir devlete ait olanın ondan alınmaması ve uluslararası ticaret gereği mahrum bırakılmaması, insanların ihtiyaçlarının bir bağış değil hak olarak

⁵⁵ Bonny supra 18, s.79.

⁵⁶ Ibid,s. 99.

⁵⁷ Steiner&Alston&Goodman, International Human Rights in Context: Law Politics Morals,Oxford,2007, s.1445-1446.

görülmesi gibi gereklilikleri getirir⁵⁸. Bedjaoui, hakkın yalnızca moral bir hak niteliğinde olduğunu savunanların aksine kendisi bu hakkı tartışmasız olarak “jus cogens” olarak görür.

Shivji, Afrika toplumu gibi bir takım toplulukların komünal olma durumuna dikkati çeker ve ve böylesi durumlarda topluluk olarak kalkınma söz konusu olmadığında bireysel bir kalkınmanın anlam ifade etmeyeceğini belirtir. Zira bu durum Afrika toplumlarının gerçekleri ile örtüşmez. Üstelik kolektivite sözkonusu olduğunda bu durum uluslararası topluma bir sorumluluk yükler. Bu hem sözü edilen uluslararası sorumluluğun bir gereği hem de sözü edilen ülkelerdeki mevcut durumun Batı'nın sömürgeci faaliyetlerinin bir ürünü olmasının sonucudur⁵⁹.

Kalkınma hakkına ilişkin pratikte sorun yaratan alanlardan biri de, bu hakkın bizzat devletler tarafından diğer bir takım insan hakları sorumluluklarını gözardı etme, çiğneme noktasında ileri sürülmesidir. Öyle ki bu hak ortaya atıldığı dönemde “üçüncü dünya” ülkelerinin dünyanın geri kalanına yönelttiği bir itiraz ve direnci dile getirirken, bugün Batıya karşı ileri sürülen bir argüman olmaktan çıkarak bir takım ulusal ekonomik ve politik düzenlemelerin haklar kullanılarak haklı kılanabilme çabasına dönüşmüştür⁶⁰. Örneğin insan hakları sözkonusu olduğunda tutumu bir hayli aşikâr olan Çin 1991 yılında yayınladığı bir tutum kâğıdında (white paper); her devlet ya da ulus için en önemli insan hakkının öz'e (substance) ilişkin hak olacağını bu hak olmadan diğer hakların sözkonusu bile olmayacağını dile getirir. Buna paralel bugün Çin, kalkınma hakkına daha tercih edilebilir ticaret seçenekleri talebiyle başvururken, karbon emisyonunu azaltması yönündeki talepleri ise; kendisine ait kalkınma hakkının aşırıya kaçan çevresel tedbirler ile kısıtlanamayacağı gerekçesiyle geri çevirir⁶¹. Çin için durum böyle iken, Uganda devleti kalkınma hakkına Batı'dan daha fazla yardım alma konusunda başvurmaktadır. Bu bakımdan Bonny'nin de belirttiği üzere;

⁵⁸ Ibid,s.1448.

⁵⁹ Shivji I.,G. The Concept of Human Rights in Africa,Codestria,1989, s. 23-29.

⁶⁰ Bonny supra 18, s.78.

⁶¹ Ibid,s.95.

kalkınma hakkı bugün dünyamızın karşılaştığı insan hakları meselelerinde daha geçerli bir ahlaki zemin oluşturma noktasında hem bir kılıç hem de bir kalkan görevi görmektedir⁶².

Buraya kadar belirtilen ve literatürde hâkim olan düşüncelere bakacak olduğumuzda, hakka ilişkin eleştirileri bir kaç noktada toplayabiliriz. Bunlardan ilki, kolektif insan hakları düşüncesine olan itirazlara paralel olarak böylesi bir hakkın en başından bir insan hakkı olamayacağı yönündedir. Çıkış noktası kolektif haklara itiraz olan bu düşünce esasen günümüzde kolektif hakların kendisini insan hakkı olarak kanıtladığı birden fazla uluslararası belgenin varlığıyla çürütülebilir. Hak sahiplerinin gruplar olduğu Sözleşmelerden olan Soykırım Suçunu ve Irk Ayrımcılığı düzenleyen sözleşmeler buna örnek olarak verilebilir⁶³. Yine Birleşmiş Milletler Kurucu Sözleşmesinde de yer alan self-determinasyon hakkı açıkça kolektif bir nitelik taşıması bakımından bu konuda ileri sürülebilir⁶⁴.

Bir diğer eleştiri hakkın faydalanıcılarının kimler olacağı noktasındadır. Bildirge esasen bu konuda tam bir kesinlik içermemektedir. Bir ülkede yaşayan halkın tamamı mı, yoksul kısmı mı, tek tek bireyler mi yoksa devlet mi? İşte eleştiriler bu noktada sayılan kişi ve grupların yerine hakkın kullanıcısının olsa olsa devlet olabileceğini dile getirir ki bu durum da devletin insan haklarının kullanıcısı değil yükümlüsü olduğu gerçeğinden hareketle hakkı bir insan hakkı olarak bertaraf eder denmektedir⁶⁵. Bu noktada vurgulanması gereken belki de kalkınma hakkının kendine has karakteri itibariyle klasik anlamda var olan kişi-devlet ilişkisini aşacak bir biçimde değerlendirilmesidir. Bu bakımdan bir devletin hiç bir şekilde bir insan hakkının muhatabı olamayacağını söylemek var olan sınırlı sayıda bir takım gerçeklerle uyuşmaz. Nitekim 1962 yılında kabul edilmiş olan bir Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı (Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenliğe İlişkin Karar) bu hakkın

⁶² Ibid,s.79.

⁶³ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 1948,Convention on the Supression and Punishment of the Crime of Apartheid.

⁶⁴ Aral, B. , Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak: Kolektif Haklar, Siyasal 2010, s.184.

⁶⁵ Donnelly supra 2, s.174, 195.

yararlanıcılarını hem halklar hem de uluslar olarak belirlemiştir. Yine self determinasyon hakkı da bu bakıma örnek olarak verilebilir⁶⁶. Ancak bu noktada da sorulması gereken bir diğer soru ise devletin bir insan hakkının muhatabı olabileceğine ilişkin verilen örnekler olan self determinasyon ve sürekli egemenlik haklarının birer insan hakkı mı yoksa uluslararası hukuk ilkesi mi olduğudur. Öte yandan hakkın kullanıcılarını salt devletler olarak gördüğümüzde ortaya çıkabilecek sorun da hakkın devletlerin elinde bizzat diğer insan haklarını kısıtlamak için kullanılacak bir silaha dönüşebilmesidir.

Eleştirilerden bir diğeri hakkın hukuki bağlayıcılıktan yoksun bir bildiri ile ele alınmış olmasıdır. Öte yandan her ahlaki yükümlülük ve olması gerekenin bir zorunluluk yaratmayacağı düşüncesini savunanlar için bu durum bir avantaj halini almaktadır. Oysa ki son derece basit bir anlatımla bu eleştiriye cevap olarak bir hakkın hak olarak var olabilmesi için mutlaka sert bir hukuk belgesi ile koruma altına alınmış olmasının lazım gelmediği söylenebilir. Nitekim hukukun oluşmasında etken olan teamüller zamanla bağlayıcılığı olan kurallara dönüşebilirken bunun böyle olmadığı durumlarda da yine bir yükümlülüğü ifade ettikleri söylenebilir. Evrensel Beyannamenin de katı bir hukuk belgesi olmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Öte yandan yeni oluşan hak kategorileri geçmişte de bir dirence maruz kalmış ve ancak yıllar sonra konu edilmiş oldukları bildiri niteliğindeki yumuşak hukuk belgeleri birer bağlayıcı sözleşmeye dönüşmüştür. Bu durum çocuk hakları, kadın hakları, engelli hakları sözleşmeleri için de böyle olmuştur. Bu bakımdan hakkın bir Sözleşmeye konu olmaması bakımından var olmadığı veya etkisiz olduğunu söylemek olsa olsa hakkın uygulanması yönünde bir isteksizliğin ifadesi olabilir.

SONUÇ

Bir insan olarak kalkınma hakkını ele alan bu yazıda öncelikle kalkınma kavramı ve kalkınma hakkını ne şekilde ele almamız gerektiği ve insan hakları ile olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Buna göre insan

⁶⁶ Aral Supra 65. s.184.

haklarının hem bir amacı hem de ulaşmayı planladığı bir durumu tasvir eden kalkınma yalnızca bir ekonomik duruma işaret etmekten öte sivil-politik, ekonomik-sosyal hakların tümünden, eşit katılımı ile istifade edebilecek bir süreci işaret etmektedir. Bilinen o ki bu hakların birbirinden bağımsız düşünülmesi ve bu şekilde hayata geçebilmesi de mümkün değildir. Tarihsel arka planın da işaret ettiği üzere gerek geçmişte var olan gerekse farklı formlar altında bugün de devam eden kolonizasyon hareketlerine paralel dünyanın büyük çoğunluğu bu haklardan istifade edememektedir. Bu bakımdan ortaya atıldığı 70'li yıllarda bir insan hakkı olması gerektiği biçiminde dile getirilen kalkınma hakkı kavramı bu mevcut eşitsizliğin giderilmesi konusunda uluslararası aktörleri sorumluluk sahibi olmaya davet etmektedir. Tarihsel belgelerin de kanıtladığı bu durum Birleşmiş Milletler tarafından dikkate alınıp kalkınma hakkının bir insan hakkı olduğu konusunda evrensel bir uzlaşma sağlanmıştır. Ancak gerek o dönemde gerekse bugün halen kavrama yöneltilen itirazlar varlığını korumaya devam etmektedir. Anlaşılan o ki sözü edilen konsensus, kavramın bir insan hakkı olduğu konusunda bir birlik sağlanmış, ancak nasıl ve ne şekilde kullanılacağı, faydalanıcı ve yükümlülerinin kim olacağı konuları aktörlerin kendi menfaat ve yorumlamaları ile sınırlı kalmıştır. Bugün de yöneltilen itirazlar esasen çoğunlukla uluslararası sorumluluk yükünü taşımamak konusunda ileri sürülen mazeretelerin teorik bir kılığa bürünmüş halidir. Bu bakımdan sorulması gereken bir soru hali hazırda kalkınmakta olan ülkelere sınırlı da olsa yapılan yardımların bu bakıma ne gerekçe ile yapıldığıdır. Bir takım Batı devletlerinin iddia ettiği gibi bir zorunluluğa dönüşmeyecek olan ahlaki bir gerekçe ile mi yoksa kalkınma hakkının bir lütüf ve bağış olmaktan öte bir insan hakkı olarak ele alınıp politikaları belirleyici oluyor olması gerekçesiyle mi? Öte yandan bildirgenin de ele aldığı şekliyle hakkın kullanıcısı olan birey ve halkların bu hakkı kimden ve ne şekilde talep edebileceği halen muğlak bir konu olmaktadır. Bu noktada hakkın savunucuları ve Birleşmiş Milletler bunu katılımcı, hesap sorulabilir ve şeffaf bir süreçte insan haklarının tümünün gözetilmesi ve menfaatlerin eşit dağıtılması şeklinde açıklamaktadırlar. En mümkün hali ile bu hak mevcut siyasi ve ekonomik hak ihlallerinin kişilerin kalkınma hakkına da bir ihlal olduğu gerekçesi ile yapılabilecek başvurular yoluyla talep edilebilir

görülmektedir. Bu noktada bağlantı ve oranı ise kimin ne şekilde kurabileceği belirsizdir. Bununla beraber kalkınma hakkının aynı zamanda kolektif niteliği aşikârdır. Nitekim hakkı ortaya atan Güney Devletleri bu noktaya bilhassa vurgu yapmaktadırlar. Milenyum kalkınma hedefleri sonrası Birleşmiş Milletlerin kalkınma ilgili ajanslarının gündemlerine aldıklarını iddia ettikleri kalkınma hakkı kavramı bu bakıma yalnızca kalkınmış zengin ülkeleri değil IMF, Dünya Bankası gibi örgütlerin de politikalarını yeniden düzenlemeleri gereğini doğurmaktadır.

Hakka yöneltilen itirazlar çerçevesinde söylenebilecek şey; bir insan hakkı olarak kalkınma hakkının Donnelly'nin benzettiği üzere “tek boynuzlu bir at” olması düşünün önüne geçilebilmesi için bildirgenin nasıl ele alınıp yorumlanacağı konusuna açıklık getirilmesi ve aktörlerin tam olarak neyin üzerinde konsensusa vardıklarının açığa kavuşturulması gereğidir. Son olarak belirtmek gerekir ki bugüne kadar pek yol kat etmemiş olduğu yönündeki itirazlardan bağımsız, kalkınma hakkı ilerleyen dönemlerde daha sık gündeme gelmesi beklenen bir hak olma yolunda adaydır.

KAYNAKÇA

Alston Philip, *Making Space for New Human Rights*, Harvard Human Rights Yearbook, Cilt 3, 1988

Alston Philip, *Ships Passing in the Night: The Current State of the Human Rights and Development Debate Seen Through the Lens of the Millennium Development Goals*, Human Rights Quarterly, Cilt 27, Sayı 3, 2005

Alston Philip & Robinson Mary, *Human Rights and Development Towards Mutual Reinforcement*, Oxford, 2005

Aral Berdal, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar*, Siyasal, 2010

Bedjaoui Mohammed, *The Right to Development, in International Law: Achievements and Prospects*, Martinus Nijhoff, Boston/London, 1991

Bonny Ibhavoh, *the Right to Development: The Politics and Polemics of Power and Resistance*, Human Rights Quarterly, Cilt 33, 2011

Bunn D Isabella, *The Right to Development; Implications for International Economic Law*, Amsterdam University International Law Review, Cilt 15, 2000

Donnelly Jack, *In Search of the Unicorn: The Jurisprudence and Politics of the Right to Development*, California Western International Law Journal Cilt 15, 1985

Juss Satvinder, *The Coming of Communitarian Rights: Are 'Third-Generation' Human Rights Really First Generation Rights*, International Journal of Discrimination and the Law, Cilt. 3, 1998

Marks P Stephen, *the Past and Future of the Separation of Human Rights into Categories*, Maryland Journal of International Law, Cilt. 24, 2009

Marks P Stephen, *Obstacles to the Right to Development*, Francois-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Harvard University, 2003

Marks P Stephen, *Implementing the Right to Development: The Role of International Law*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2008

Sen Amartya, *Özgürlükle Kalkınma*, Ayrıntı, 2004

Sengupta Arjun, *The Right to Development as a Human Rights*, Francois-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, Harvard University, 2000

Sengupta Arjun, *On the Theory and Practice of the Right to Development*, Human Rights Quarterly, Cilt 24, Sayı 4, 2002

Shivji Issa G, *The Concept of Human Rights in Africa*, Codestria, 1989

Sumner Andy & Tribe Michel, *International Development Studies*, Sage, 2008

Steiner, H., Alston, P. & Goodman R., *International Human Rights in Context: Law Politics Morals*, Oxford, 2007

Uvin Peter, *from the right to development to the rights-based approach: how 'human rights' entered development*, Development in Practice, Cilt 17, Sayı 4-5, 2007

